

Varia Daco-Romana (I-VI)

CONSTANTIN C. PETOLESCU

Notele ce urmează tratează subiecte de întindere inegală, tocmai de aceea unele dintre ele nejustificând o publicare separată. Pe de altă parte, chiar dacă reprezintă contribuții diferite, înmă-nuncherea lor sub acest titlu este motivată de faptul că se referă toate la istoria și arheologia Daciei.

I. Un get la Roma în epoca războiului civil din anii 68—69 e.n.

În *Istoriile* lui Tacitus, ni se relatează, în împrejurările tulburi de după moartea lui Nero, următorul episod (II, 72)¹:

„O înșelătorie cu începuturi primejdioase nu dăinuie decât câteva zile. Se ivise cineva care pretin-dea a fi Scribonianus Camerinus; el spunea că pe timpul lui Nero s-ar fi ascuns de teamă în Histria, pentru că acolo vechea familie Crassus mai avea clienți, moșii și un nume bun. Adunînd, așadar, în jurul lui, pentru dovedirea acestei plăsmuiri mincinoase, o gloată de ticăloși, i se mai alăturară și mulțimea de rînd ușor crezătoare, și unii ostași, din greșală sau din poftă de tulburări; dar el a fost tirît în fața lui Vitellius și întrebat cine este. După ce spusele lui n-au aflat crezare și recunoscut de către fostul lui stăpîn a fi un sclav fugar cu numele Geta, el muri răstignit pe cruce (*nulla dictis fides et a domino noscebatur condicione fugitivus nomine Geta, sumptum de eo supplicium in servilem modum*)”.

Personajul senatorial ucis din ordinul lui Nero (în anul 67) este după cit se pare identic cu Q. Sulpicius Camerinus, fost *consul suffectus* în anul 46². Cit privește pe impostorul demascat ca sclav fugar, acesta nu a atras pînă acum, după cite știu, atenția în mod special.

G. G. Mateescu arăta că, în general, *Geta* „era il nome comune degli schiavi di origine getica, conosciuto anche nella commedia greca e latina. Divenne poi cognome romano frequente, e arriva a grande onore essendo portato dal Cesare L. Septimius Geta, figlio di Sett. Severo”³. Temperînd interpretarea intrucitva prea avîntată a renumitului tracolog, I. I. Russu arată însă: „dar caracterul «geto-dacic» al antroponomului nu este sigur și nici măcar probabil în foarte multe cazuri (mai ales în secolul al III-lea e.n.), din pricină că el era cunoscut și la romani, chiar în capitală și la conducerea imperiului, ca nume adus aici dintr-o regiune unde nu existau geți (Getae): Africa, de exemplu în familia afro-punică a împăratului Lucius Septimius Severus”⁴. (Ei doi cunoscuți tracologi au întocmit, totodată, repertorii cit se poate de complete cu numele *Geta* în sursele epi-grafice antice⁵).

¹ Tacitus, *Opere*, II, București, 1963, p. 166 (traducere N. Lascu).

² A. Degrassi, *I fasti consolari dell'Impero Romano*, Roma, 1952, p. 11 (este identificarea propusă de N. Lascu, *loc. cit.*, p. 361, nota 139).

³ G. G. Mateescu, *ED*, 1, 1923, p. 215.

⁴ I. I. Russu, *Daco-geții în Imperiul Roman (în afara provinciei Dacia Traiană)*, București, 1980, p. 53.

⁵ G. G. Mateescu, *ED*, 1, 1923, p. 215, nota 7; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 53—54.

Un alt cunoscut cercetător, de data aceasta al onomasticii romane, arată că etnicoanele barbare au început a fi purtate de nobilimea romană când aceste popoare intrau în sfera de influență și de interese ale Romei; este și cazul cognomenului *Geta*, cunoscut în nomenclatura romană încă din epoca republicană⁶. Astfel încît găsim justificată opinia exprimată, în continuarea celor de mai sus, de I. I. Russu: „Drept aceea, se impun rezerve puternice în ce privește etnicitatea geto-dacică a multora din personajele cu acest antropomim, adoptat fie ca singur nume individual, fie ca al treilea element (cognomen) în sistemul roman”⁷.

Dar, pe de altă parte, cînd este vorba de persoane de condiție sau de proveniență servilă, se poate admite cu certitudine că purtătorii acestui nume erau de origine geto-dacă; reținem aici, chiar din exemplele citate de cei doi tracologi români: *L(ucius) Aelius Geta, Aug(usti) lib(ertus), cubicularius* (CIL, VI, 8 778), *C(aius) Avidius, C(ai) lib(ertus), Geta* (CIL, VI, 12 883), *Claudius, L. lib(ertus), Geta* (CIL, VI, 37 695) — toți la Roma, foști sclavi ajunși liberiți.

Astfel dar, sclavul impostor din relatarea lui Tacitus, purtînd numele-etnicon *Geta*, cra în mod sigur un geto-dac, ajuns la Roma după mijlocul secolului I e.n. — în împrejurări despre care se pot face doar presupuneri. Oricum, această știre poate fi reținută între cele din categoria izvoarelor istoriei vechi a României.

Valoarea informației furnizate de Tacitus sporește dacă se are în vedere data la care s-a petrecut evenimentul. Dealtfel, se pare că geto-dacii nu erau cu totul absenți la Roma: în anul 70, între cei 700 *iunior(es) trib(us) Suc(usanae)* înscrși pe o bază de marmură, întîlnim pe un *L. Avilius Dacus*, presupus libert al gintei *Avilia*, care și-a luat etniconul drept cognomen⁸. Ceva mai tirziu, Martial, într-una din epigramele sale (VII, 30), menționează și pe daci între diferitele neamuri ce se întîlneau în capitala imperiului⁹.

După cucerirea Daciei și transformarea ei în provincie, numeroși geto-daci aveau să ajungă la Roma și în diferite colțuri ale Imperiului roman¹⁰.

II. Cîteva cuvinte despre *Transdanuviani*

În cunoscuta inscripție de la Tibur (Tivoli), conținînd elogiul funebru al lui Ti. Plautius Silvanus Aelianus, se arată între altele că, pe cînd acesta era guvernator al provinciei Moesia (prin anii 57—67 după ultimele concluzii¹¹), *plura quam centum mill(ia) ex numero Transdanuvianor(um) ad praestanda tributa cum coniugib(us) ac liberis et principibus aut regibus suis transduxit* (CIL, XIV, 3 608 = ILS, 986). Cu privire la originea acestor transdanubieni — mult discutată și deseori controversată în contribuțiile mai noi privind istoria și arheologia Cîmpiei Române în primul secol al erei noastre —, se omite a se face legătura cu o altă sursă, tot epigrafică: inscripția onorifică de la Fundi (CIL, X, 6 225 = ILS 985) a lui L. Tampus Flavianus, în care se arată între altele, într-o restituire foarte plauzibilă: [*huic senatus auctore imp(eratore) Ces(are) Vespasiano Aug(usto) triu]m[phalia] ornamen[ta] decrevit ob res in Pannonia prospere gestas in qua] opsidibus a Tran[sdanuvianorum gentium principibus acceptis...*]¹². Ca și în cazul transdanubienilor din inscripția de la Tibur, cu care s-a mai făcut legătura¹³, este vorba, fără îndoială, de neamuri diferite care locuiau la granițele Pannoniei și de la care guvernatorul de pe atunci al acesteia (legația acestui personaj datează de prin anii 68/69—70¹⁴) a luat, drept cheazăie a păcii, ostatici: adică, întocmai ca Ti. Plautius Silvanus Aelianus, care, după înfrîngerea sarmaților (doar cu cîțiva ani mai înainte, prin 62), *ignotos ante aut infensos p(opuli) R(omani) reges signa Romana adoraturus in ripam quam tuebatur perduxit, regibus Bastarnarum et Roxolanorum filios, Dacorum fratrum captos aut hostibus ereptos remisit — ab aliquis eorum opsides accepit*.

⁶ Iiro Kajanto, *The Latin Cognomina* (Commentationes Humanarum Litterarum, 36, 2), Helsinki, 1965, p. 48—50, 204.

⁷ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 53.

⁸ CIL, VI, 200; cf. G. G. Mateescu, ED, 1, 1923, p. 84.

⁹ *Izvoare privind istoria României* (sub red. Gh. Ștefan), I, București, 1964, p. 438—439; cf. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 21.

¹⁰ I. I. Russu, *op. cit.*; C. C. Petolescu, în *Thraco-Dacica*, 2, 1981, p. 221—223; idem. în „*Transilvania*”, anul IX (LXXXVI), 1980, 6, p. 48—50.

¹¹ D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*², București, 1968, p. 301 și urm.

¹² A. Alföldi, *ArchÉrt.* 52, 1939, p. 103—107, 263—265; vezi și A. Mócsy, *ArchÉrt.* 93, 1966, 2, p. 203—207.

¹³ Vezi A. Dobó, *Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus*, Budapest, 1968, p. 32; R. Syme, *Danubian Papers*, București, 1971, p. 148; Al. Suceveanu, *Pontica*, 4, 1971, p. 120, nota 77 (cu referințe bibliografice).

¹⁴ A. Dobó, *loc. cit.*; R. Syme, *op. cit.*, p. 183—184.

Este posibil ca L. Tampus Flavianus să fi făcut unele strămutări de transdanubieni — între care se aflau desigur și daci care locuiau la nord-est de provincia pe care o guverna, urmașii lor putând fi recunoscuți printre cei amintiți în câteva inscripții din secolele II—III e.n. din Pannonia¹⁵.

III. Troianus in epigrafia latină

În câteva inscripții, numele cuceritorului Daciei¹⁶ apare în forma *Troianus* (mai jos, nr. 4, 6, 9). În acest context, se mai pot aminti: *legio II Troiana* (nr. 1, 2, 5, 8, 11), creată de acest împărat, *Papiria Troiana* — tribul împăratului (nr. 3) sau numele împăratului *Troianus Decius* (nr. 7, 10, 12, 13). Din publicațiile de epigrafie am extras următoarele inscripții¹⁷:

1) Alexandria (Egipt); CIL, III, 6 594 a: *D(is) M(anibus) . Aurelium Longinum, mil(item) leg(ionis) II Tro(ianae) For(tis) Ger(manicae) Seve(rianae) (in) coh(orte) VIII pr(incipis) pri(oris) st(ipendiis) VIII, an(n)orum XXXII, Aure(ia) Isidora coniugi dulcissimo et bene merenti memoriam fecit*).

2) Alexandria (Egipt); CIL, III, 6 605: *Dis M(anibus) . Laberius Fortunatus, m(iles) leg(ionis) II Tro(ianae) coh(orte) IIII (centuria) (h)ast(ati) pri(oris), mil(itavit) an(nos) XXIII. Equinus Pompeianus, optio, secundus h(eres), be(ne) m(erenti) m(emoriam) f(ecit)*.

3) Ancyra; CIL, III, 6 761 (= 260) (cf. ZPE, 46, 1982, p. 188, nota 2): *D(is) M(anibus) . M. Aebulius M. f. Ulp(ia) Papir(ia) Troiana Victorinus Poetovio, stip(endiis) XIV, an(nis) LXIII m(ensibus) II, [(centurio)] leg(ionis) X G(eminiae), (centurio) leg(ionis) XI Cl(audiae), [(centurio)] leg(ionis) XIII G(eminiae), (centurio) leg(ionis) I Mine(rviae), [(centurio)] leg(ionis) XXII Pr(imigeniae), (centurio) leg(ionis) XIII G(eminiae), [(centurio) leg(ionis)] VII Cl(audiae), (centurio) leg(ionis) XV Ap(olinaris)*.

4) Grammeni (Macedonia); M. P. Speidel, JRS, 60, 1970, p. 142 (idem, ActaMN, 7, 1970, p. 511) (= AnnÉp, 1969—1970, 583): *T(iberius) Cl(audius) Maximus, vet(eranus) etc., factus dupli(carius) a divo Troiano in ala secu(n)d(a) Pannoniorum etc.*

5) Saloniae (Dalmatia); CIL, III, 2 029: *D(is) M(anibus) . T. Fl(avio) Pomponiano, (centurioni) leg(ionis) II Tr(oi)anae fort(is), (centurioni) leg(ionis) I[III] Fl(aviae), (centurioni) leg(ionis) XII Fulmin(a)tae, (centurioni) leg(ionis) XVI Flaviae, (centurioni) leg(ionis) XIII Geminae M(artiae); (centuriones) leg(ionis) II Tro(ianae) fort(is) heredes*.

6) Brigetio; CIL, III, 11 039: *IRIVA... /MELAI... /TROIANI... /PITONIA TO/EQVITI MIL LEG I ADI /ARTEIA EXVPERATA/ SOROR ADRIVIRVS.*

7) Klosterneuburg (Noricum); CIL, III, 5 752: *Imp[---] Cae]s(ar) C. M[essius Qui]ntus De[c]ius T[ro]ianu[s] p[ri]us f[el]ix Augus[t]us ponti[f]ex max[imus], trib[un]icia po[te]state ... c[os]. pr[oc]o[s, vias e]t pont[es] co[n]laps[as] rest[ituit] a Vind. [m. p...]*

8) Tibur; CIL, XIV, 3 626 (= ILS, 2 742): *D(is) M(anibus) L. Comini L. f. Maximi domus Mantua, p(rimo) p(ilo)bis, procuratori (sic) M. Antonini Aug(usti), praef(ecto) leg(ionis) II Troianae fortis CC, trib(uno) c(o)hortium VII praetoriae, XIII urbanae, III vigul(um), centurio(ni) c(o)hortis I pr(aetoriae), X urbanae, V vig(ulum), evocato Augustorum, beneficiar(io) praef(ecti) praetori(o) vixit annis LXXXII, dieb(us) XVIII; Numitoria C. f. Moschis coniux bene merenti heres*.

9) CIL, XV, 313; cf. Margarete Steinby, *Lateres signati Ostienses*, Roma, 1978, nr. 308: *IMP CAE TRO AVG/ EX FIGLI MARC DOLI/ C CAL FAVORIS.*

¹⁵ A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciae-que repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*⁴, Budapesta, 1975, nr. 665, 667, 841.

¹⁶ Despre împăratul Traian, se pot cita aici: Roberto Paribeni, *Optimus Princeps*, I — II, Messina, 1926; R. Hanslik, in RE, Suppl. X, 1965, s.v. *Ulpus Traianus*; E. Cizek, *Epoca lui Traian*, București, 1980.

¹⁷ În ILS, p. 461 (indici), se notează: *vezil(latio) leg.*

I Ital., [V] M(ac.) et VII ad Trop(aeum) [T]roi(ani); dar în ILS, 9 118 (= CIL, III, 14 433), unde se face trimiterea, această formă nu apare astfel. Dintre inscripțiile străse de noi, M. P. Speidel citează, cu ocazia publicării stelei funerare de la Grammeni (în textul nostru, nr. 4), alte trei inscripții (la noi, nr. 8, 12, 13); la acestea, R. Vulpe, în *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaia, 6—13 septembre 1972*, București—Köln—Viena, 1974, p. 267, nota 1, adaugă inscripția nr. 6.

10) San Model (pe drumul de la Emerita la Asturica); AnnÉp, 1978, 365 : [*Imp(eratori) Caes(ari) A]ug(usto) C(aio) Messio Q[ui]nto Troiano Decio pio felici [...]* C() et Q(uito) [*Herrenni]o Etru[se]o nobil[iss]i[m]o Caes(ari) ... CXLV.*

11) Mogontiacum; CIL, XIII, 6 883 : ... *leg(ionis) VIII Aug(ustae) [ite]m leg(ionis) II Troian(a)e, T. Fl(avius) Acternus et T. Fl(avius) Albinus et T. Fl(avius) Verecundus...*

12) Miliar (?) descoperit în 1795 aproape de Segontium (Caernarvon); CIL, VII, 1 163 (= RIB, 2263) : *Imp(eratori) Q(uito) Troiano Decio [C(a)e]sa[ri] p(io) f[el]ici.*

13) Rockbourne (Hampshire); R. P. Wright, JRS, 56, 1966, p. 217–220 (AnnÉp, 1966, 224) : *Imp(eratori) Caes(ari) G(aio) M(essio) Q(uito) Tro[ian]o De[ci]o Aug(usto)...*

După cum se observă, descoperirile — fără a avea pretenția că le cunoaștem pe toate — acoperă practic zonele mari ale imperiului: Egipt, Asia Mică, Macedonia, Dalmatia, Pannonia, Noricum, Italia, Hispania, Germania, Britannia; așadar, *Troianus* nu poate fi doar o formă regională. Din punct de vedere cronologic, documentele se întind pe un secol și jumătate; ele datează din timpul împăratului Traian (nr. 9), Hadrian (4), Marcus Aurelius (8), Severus Alexander (nr. 1) și Decius (nr. 7, 10, 12, 13).

Se observă că forma *Troianus* se întâlnește cu precădere în mediul militar, fiind o formă populară. Sint atestați astfel soldați (nr. 1, 2, 11; în această categorie pot fi incluse și cele patru miliarii din timpul lui Traianus Decius — nr. 7, 10, 12–13), moștenitorii unui fost centurion din legiunea II *Troiana* (nr. 5), un fost soldat devenit decurion într-o unitate de cavalerie (nr. 4), un alt centurion care își indică apartenența la tribul împăratului (nr. 3 : *Ulp. Papir. Troiana*), soția unui fost beneficiar al prefectului pretoriului ajuns *praef(ectus) leg(ionis) II Troianae fortis* (nr. 8). De asemenea, pe ștampila unei *figlina* de la Ostia, meșterul cărămidar oscilează între forma *Traianus*¹⁸ și *Tro(ianus)* (nr. 9).

În altă ordine de idei, *cognomen*-ul *Traianus* nu era, după cât se pare, prea frecvent în antichitate¹⁹. Amintim astfel pe un P. Aelius Traianus, de la Napoca, mort la vîrsta de 28 de ani, a cărui piatră funerară i-a ridicat-o tatăl său P. Aelius Dacianus, *dec(urio) et aedil(icius) col(oniae)*; acesta era probabil un dac încetățenit de împăratul Hadrian, fiul primind *cognomen*-ul întemeietorului provinciei²⁰. Un alt P. Aelius Traianus este atestat în Pannonia, în calitate de *dec(urio) mun(icipii) Brig(etionis)*²¹. Mai cunoaștem un personaj într-o inscripție de la Lugudunum²², iar într-o alta un libert²³ cu acest nume. Întîlnim și o femeie *Traiana*, într-o inscripție de la Roma²⁴. În secolul al VI-lea poartă acest nume, într-o inscripție creștină, un *vir perfectissimus*²⁵.

Așadar, chiar dacă nu prea răspîndit, numele *Traianus* se dovedește a fi fost deosebit de persistent pînă în antichitatea târzie. Aceasta pune problema transmiterii lui sub forma *Troian* în toponimia și tradiția populară din zona dunăreană²⁶.

Astfel, la sud de Dunăre, în Bulgaria, ruinele romane de lângă Lometz sint denumite *Troianhissar*²⁷ — „cetatea lui Troian” în limba turcă, iar antica *Bessapara* este în zilele noastre *Trojanovgrad*²⁸.

La nord de Dunăre, în Cîmpia Română, valurile cunoscute în literatura arheologică sub denumirea de *limes Transalutanus* și „Brazda lui Novac” apar în documentele medievale sub numele de „Troiane”²⁹; la fel sint denumite valurile din alte regiuni ale României³⁰. La noi în țară mai există și unele localități cu acest nume³¹: Troian, localitate inclusă acum în municipiul Rîmnicu Vilcea, Troianu — sat și comună în jud. Teleorman, eventual și alte toponime mai mărunte³².

¹⁸ Margarete Steinby. *Lateres signali Ostienses*, Roma, 1978, nr. 307.

¹⁹ Iiro Kajanto, *The Latin Cognomina*, p. 157, unde sint menționate inscripțiile de la notele 21–25.

²⁰ CIL, III, 867.

²¹ CIL, III, 4336.

²² CIL, XIII, 2 102.

²³ CIL, XIV, 4 319.

²⁴ CIL, VI, 2 382, 1.

²⁵ ICVR, 175.

²⁶ Despre această problemă, vezi acum, cu o documentare bogată și variată: V. Tomescu, *Musica Daco-Romana*, II, București, 1982, p. 344 și urm.

²⁷ Vezi la CIL, III, 14 428³⁰ (p. 2 328³⁰).

²⁸ CIL, III, p. 7 412 (v. și p. 7 413–7 414).

²⁹ Vezi *Documente privind istoria României* (B, Țara Românească), II, nr. 105 (a. 1512–1513); „unde se întîlnesc

amintindouă Troiane” — la Comanca, lângă Dorobanțu (com. Crîngeni, jud. Teleorman); vezi încă *ibidem*, nr. 114 (din 1531) și 156 (din 1533).

³⁰ Vezi *Marele dicționar geografic al României*, V, București, 1902, p. 641, unde sint prezentate Troianele din România (de către Gr. G. Tocilescu); I. Iordan, *Nume de locuri românești din Republica Populară Română*, București, 1952, p. 268.

³¹ *Indicadorul localităților din România*, București, 1974, p. 252. În *Documenta Romaniae Historica*, seria B, I, p. 44, se citează toponimul *Troian* lângă Rîmnicu Vilcea (document de la Mircea cel Bătrîn, din 8 ianuarie 1392); vezi și *Marele dicționar geografic al României*, p. 645, unde se citează un document de la Constantin Brîncoveanu din 1711, în care este menționat dealul Troianu; probabil de la acesta și-a luat numele și cîmpul de lângă Rîmnicu-Vilcea.

³² I. Iordan, *Nume de locuri*, p. 267–268.

Ca toponim, se întâlnește și la slavii răsăriteni³³, dar și spre vest, unde se poate cita *Trojanaberg* — anticul Atrans din Noricum³⁴.

Pe de altă parte, la Kiev și la sirbi este atestat un zeu cu numele Troian — evident introdus în panteonul slav prin intermediul populației romanice din fostele provincii de la Dunăre³⁵.

Fenomenul extinderii *Troian*-ului la slavi a fost urmărit de o serie de istorici și lingviști³⁶. Astfel, B. P. Hasdeu scria: „Noi credem însă că pînă și trecerea lui *-ra* în *-ro* a fost datorită la noi unei etimologii populare curat românesci, sau mai bine zis curat latine, cu totul independentă de slavul *трои*”³⁷. După alți învățați români, *Troian* ar fi în limba română o reprimire de la slavi; se pot astfel cita părerile lingviștilor O. Densusianu³⁸, Al. Philippide³⁹, precum și a lui N. Drăganu⁴⁰.

Atribuirea ridicării marilor valuri de pământ de pe teritoriul României⁴¹ celui mai popular împărat roman își are semnificația sa. Numai o populație care a locuit permanent aceste locuri putea să perpetueze această tradiție — chiar dacă atribuirea este, strict istoricește vorbind, eronată. În sprijinul acestei afirmații se poate cita cuvîntul românesc *troian* — cu înțelesul de „îngrămădire mare de zăpadă adusă de vînt și așezată în valuri sau în dune”⁴², sens evident împrumutat de la Troianul (= „val de pământ”) antic. (Cu această accepțiune, termenul nu există în limbile slave, unde se întâlnește însă cuvîntul *намет* din care a derivat și rom. *nămete*⁴³. Or, în cazul unui împrumut al *troianului* de la slavi, ar fi trebuit ca și în aceste limbi să existe cuvîntul *troian* = *nămete*).

Ca și hidronimele străvechi traco-dacice, *Troianele* — valuri de pământ cu caracter militar-defensiv utilizate de romani — reprezintă dovezi ale continuității populației daco-romane în secolele de după Aurelian; în perioadele tulburi din epoca migrațiilor, o serie de toponime au fost uitate, dar numele riurilor importante sau *Troianele* romanilor au persistat și s-au perpetuat în amintirea localnicilor daco-romani⁴⁴.

IV. Carpii într-o mențiune antică

În *Laterculus Veronensis*⁴⁵, sursă istorică tîrzie, între diferitele *gentes barbarae quae pullulaverunt sub imperatoribus*, sînt amintiți și *Carpi* (XIII, 33). Informația — este drept, cu valoare istorică

³³ N. Drăganu, *România în veacurile IV — XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, p. 186, nota 1.

³⁴ Vezi CIL, III, p. 627.

³⁵ B. P. Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, III, București, 1893, p. 3 136 și urm. (ed. lugrijită de Gr. Brîncuș, București, 1976, p. 533 și urm.); se prezintă mai multe surse, între care un manuscris din secolul XII: „Pe Troian, Hârs, Veles, Perun și-au făcut zei, în dracii cei răi credeau”.

³⁶ N. Drăganu, *op. cit.*, p. 186, nota 1 (cu bibliografia problemei); P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, București, 1969, p. 83.

³⁷ B. P. Hasdeu, *op. cit.*, III, 1893, p. 3 144. Această idee (deosebită de cea enunțată de o serie de lingviști; vezi mai departe notele 38—40) a fost reluată de R. Vulpe, *loc. cit.*, p. 267, nota 1; acest mare istoric al nostru, de curînd dispărut, a pus în valoare descoperirile epigrafice (vezi mai sus, nota 17) pentru a demonstra, prin fenomenul trecerii de la *Traianus* la *Troianus*, cum s-au transmis în limba română unele hidronime traco-dace precum *Alutus* (Olt sau *Samus* (Someș); așadar, fenomenul s-a petrecut încă din antichitate, fiind anterior simbiozei româno-slave. Dar, în acest caz, prin același fenomen s-ar putea explica și cuvîntul românesc *colindă*: el poate deriva direct din latinescul *Kalendae*, nu prin intermediul slav. *kolenda* (*Dicționarul limbii române*, București, 1958, p. 166—167, îl consideră împrumut din limbile slave; vezi încă P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 83, unde se citează și o serie de împrumuturi latine în limbile slave). Lăsînd în seama lingviștilor rezolvarea acestor probleme, mai atragem atenția că forma *Troianus* se poate datora și unei „etimologii populare” (în *Anthologia Palatina*, VI, 332, *Traian* împăratul apare, într-o epigramă atribuită lui Hadrian, ca urmaș al troianului Aeneas: *Iovi Aeneades Casio hoc Traianus*

ornamentum ... dedicavit; despre Zeus Casios amintit aici, vezi Radu Vulpe, în *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine*, București, 1977, p. 124—125, noțele 19—22).

³⁸ O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, București, 1929, p. 265 (vezi Idem, *Opere*, II, București, 1975, p. 257).

³⁹ Al. Philippide, *Originea românilor*, I, Iași, 1925, p. 726.

⁴⁰ N. Drăganu, *op. cit.*, p. 186, nota 1.

⁴¹ Despre aceste valuri, vezi R. Vulpe, în *Actes ...*, p. 267—276; K. Horedt, *ibidem*, p. 207—214.

⁴² *Dicționarul limbii române*, București, 1958, p. 883.

⁴³ *Ibidem*, p. 530 (se arată că derivă de la cuvîntul bulgar *namet*; vezi încă Gh. Bolocan, Tatiana Medvedeva, Tatiana Voronțova, *Dicționar român-rus*, București—Moscova, 1980, p. 1 471, unde se dă pentru troianul de zăpadă și forma populară *namet*).

⁴⁴ Deosebit de sugestiv a exprimat această părere, cu cîțiva ani în urmă, I. Donat, în „Luceafărul”, anul XXI, nr. 11 (829) din 18 martie 1978: „În ce privește toponimul *Troian*, deoarece avem dovada că el reproduce numele împăratului Traian, trebuie socotit pentru cele mai vechi nume geografice din România, venind, ca vîrstă, după numele, mai ales ale unor râuri, preluate de romani de la daci”; „toponimele *Troian* au trăit permanent în gura localnicilor, căci dacă aceștia și-ar fi părăsit vreodată locurile de baștină, aceste nume s-ar fi schimbat”.

⁴⁵ *Notitia Dignitatum accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et Laterculi provinciarum* (ed. Otto Seeck), Berlin, 1876, p. 251—252.

dusă — lipsește din volumele de *Fontes historiae Daco-Romanae* și a fost ignorată în contribuțiile ai noi cu privire la istoria și arheologia carpilor ⁴⁶.

V. Din nou despre inscripția creștină de la Porolissum

În anul 1975 a fost descoperit intimplător la Porolissum (Moigrad, jud. Sălaj) un fragment de vas de lut, din pastă fină de culoare cenușie-deschisă (acum la Muzeul de istorie și artă din Zalău); este partea inferioară a unei farfurioare de mici dimensiuni, cu fundul inelar (diametrul exterior al inelului: 3,2 cm) (fig. 1/1—2). Pe partea interioară, ca și pe cea exterioară a vasului, au fost incizate în pasta crudă, înainte de ardere, o serie de litere și simboluri ⁴⁷.

Astfel, pe partea interioară, în centru, se află o grupare de semne interpretate drept *chrismon*. În spațiul următor se află câteva semne, considerate a reprezenta o pasăre (porumbel) și un copac. În sfârșit, spre margine este gravată o inscripție: *EGO [...]VIVS VOT*.

Pe fața exterioară se află alte litere, al căror sens nu este în întregime clar; în rindul de pe margine se distinge o cruce, ceea ce asigură caracterul creștin al vasului.

Fig. 1. 1—2 inscripția creștină de la Porolissum; 3—4 *donarium* de la Biertan.

În cele ce urmează ne reține atenția numele celui care a pus inscripția. Editorul piesei arată că „întregirea numelui poate fi în aceeași măsură [*Zeno*]vius, cit și alt nume terminat în *VIVS*, probabil un nume mai lung judecând după spațiul care a rămas teoretic liber ⁴⁸.

⁴⁶ Vezi, în ultimă instanță, Gh. Bichir, în *Revista de istorie*, 33, 1980, 3, p. 449 și urm., cu toată bibliografia problemei.

⁴⁷ N. Gudea, *Vasul cu inscripție creștină de la Moigrad*.

Contribuții la istoria creștinismului în Dacia după retragerea aureliană, în *ActaMP*, 3, 1979, p. 515—523; idem, în *Dacia*, N.S., 24, 1980, p. 255—260.

⁴⁸ *ActaMP*, 3, 1979, p. 519.

Se pare însă că inscripția, atît cit a fost reproducă mai sus, a fost gravată numai pe cele două rinduri păstrate. Întregirea propusă mai sus ne îndeamnă din nou la o comparare cu celebra inscripție *EGO ZENOVIVS VOTVM POSVI*⁴⁹ (fig. 1/3—4); „scrișul seamănă foarte mult din punct de vedere al execuției literelor cu textul inscripției de la Biertan” — remarca, dealtfel, însuși editorul inscripției creștine de la Porolissum⁵⁰. Într-adevăr, litera *E* cu barele orizontale mult ieșite spre stînga, ca și forma specială a literei *G* (baza) se regădesc aidoma pe *donarium*-ul de la Biertan. De asemenea, după *EGO* urmează un semn — baza altei litere, cu un duct identic celui de pe celebrul *donarium* : este fără îndoială un *Z*. Această constatare întărește întregirea propusă de editor : *Ego Z[eno]vius votum [posui]*.

Fragmentul de vas cu inscripție creștină de la Moigrad prezintă astfel o importanță deosebită. S-ar putea presupune că inscripția a fost copiată, pur și simplu, de un olar după *donarium*-ul de la Biertan. Dar, totodată, este posibil ca *Zenobius* să fi fost un misionar cunoscut, care a dăruit micul vas de cult comunității creștine de pe cuprinsul fostului oraș roman Porolissum.

Inscripțiile creștine de la Biertan și Moigrad (Porolissum) ne pot astfel oferi totodată informații privind începuturile vieții bisericești pe teritoriul Daciei în secolul următor retragerii aureliene.

VI. Confuzia între geți și goți în antichitatea târzie

Istoriografia antichității tirzii înregistrează confuzia pe care unii autori o fac între *goți* și *geți*, datorită unei asemănări formale de nume. Ea ne este cunoscută îndeosebi din titlul istoriei goților a lui Iordanes, *De origine actibusque Getarum* sau mai pe scurt *Getica*, în care întîlnim însă o serie de date prețioase și despre istoria geto-dacilor.

Urmărind izvoarele acestei probleme⁵¹, ele pot fi împărțite în principal în două grupe : cele din secolul al IV-lea și cele din secolul al VI-lea și următoarele.

Pentru secolul al IV-lea, trebuie amintite în primul rînd trei izvoare de limba greacă.

Prima confuzie o întîlnim la Eusebius (a trăit între anii 260—340), fost episcop al Caesareei din Palestina începînd din anul 313 ; într-una din scrierile sale (*Constantin către sacra adunare*) se amintește despre împăratul Decius, care, în 251, a căzut „conducînd mult lăudatele trupe ale romanilor ca să lupte împotriva *geților*”⁵².

În *Elogiul împăratului Constantius*, întocmit de Iulian Filozoful (*Apostata*), se arată : „Mama ta... a fost mama nu a unuia, ci a multor împărați. Dintr-începerea acestia, unul a ajutat pe tatăl tău în războiul împotriva tiranilor, altul, învingînd cu armele pe *geți*, ne-a făcut rost de o pace trainică” ; referirea se face la Constantin al II-lea (317—340), care luase în anul 332 titlul de *Gothicus*⁵³.

În amîndouă cazurile, confuzia între goți și geți ni se pare deliberată : pentru a aureola și mai mult faptele casei domnitoare a lui Constantin cel Mare, prin transferarea victoriilor asupra unui popor (*geții*) despre care în altă scriere împăratul-scriitor amintit (Iulian) spune că „erau mai războinici decît oricare dintre oamenii care au trăit cîndva” (*Caesares*, 22).

Un alt scriitor de limbă greacă din secolul al IV-lea la care întîlnim această confuzie este Themistius ; într-unul din discursurile sale (XI), Athanarich este denumit căpetenie *getică* (Γέτης δουρατής)⁵⁴.

Dintre izvoarele latinești din secolul al IV-lea, amintim mai întîi *Historia Augusta*. În biografia lui Antoninus Caracalla (10, 6), citim : „Pe cînd primea mumele de *Germanicus*, de *Parthicus*, de *Arabicus* și de *Alamanicus* (căci învinsese neamul alamanilor), se zice că Helvius Pertinax, fiul lui Pertinax, a spus în bătaie de joc : « Adugă, dacă îți face plăcere, și pe acela de *Geticus Maximus* », deoarece el ucisese pe fratele său Geta, iar goții, pe care, pe cînd se îndrepta spre Orient,

⁴⁹ Vezi Em. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 388—389, nr. 434 (cu bibliografia anterioară).

⁵⁰ ActaMP, 3, 1979, p. 522.

⁵¹ Ele se află strîns în *Fontes Historiae Dacoromanae (Izvoarele istoriei României)*, II, București, 1970, după care vom

cita în continuare.

⁵² *Ibidem*, p. 17.

⁵³ *Ibidem*, p. 31 ; pentru titlurile lui Constantin al II-lea, vezi R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*⁴, Paris, 1914, p. 242.

⁵⁴ *Fontes* ..., II, p. 67 (vezi și p. 69 : discursul XIII).

ii învinsese în niște lupte neașteptate, sînt numiți și *geți*”⁵⁵. Raportată cronologic, aceasta ar fi cea mai veche atestare a unei confuzii între geți și goți. Se pare că goții își făcuseră deja apariția în apropierea frontierelor împărăției romane⁵⁶, aceste lupte fiind posibil reale; oricum, știrea este invocată spre a permite jocul de cuvinte în legătură cu fratricidul imperial care face să se cutremure pe autorul acestei *Vieți*. După cum în afirmația că Maximin Tracul era de neam *get* (= got), întilnim aceeași opoziție a autorilor *Vieților împăraților* (realizate în a doua jumătate a secolului al IV-lea) față de unii împărați autoritari, cărora li se aduc cele mai neverosimile învinuiri.

Tot spre sfîrșitul secolului, întilnim o serie de referințe în scrierile lui Claudius Claudianus. Astfel, cu privire la luptele lui Theodosius I cu goții, în 391: *Odrysiium... Getico foedavimus Hebrum sanguine* „am pătat cu sînge *getic* Hebrul odrisic” (imnul VII; vezi și imnul IV)⁵⁷. Într-o altă scriere, același autor se referă la victoria lui Stilichon împotriva cetelor *getice* (*Geticae catervae*)⁵⁸.

Legată de această ultimă afirmație amintim că victoria lui Stilichon contra lui Radagais este consemnată și de o inscripție ca fiind repurtată contra „neamului geților”: *Imppp. clementissimis felicissimis toto Orbe victoribus, Ddd. nn[n]. Arcadio Honorio Theodosio Auggg. ad perenne indicium, triumpho[rum] quod Getarum nationem in omne aeuum doc[ure] exti[ngui]*, *arcum cum simulacris eorum tropaeisq. decora[tum]* S. p. q. R. *totius opere splendore...* (ILS, 798). Inscripția s-a păstrat într-o copie-manuscris din secolul al IX-lea; inclinăm să credem totuși că aici este vorba de o simplă confuzie, de vreme ce altă inscripție, descoperită la Roma (ILS, 799), amintește de victoriile acestuia ca fiind repurtate contra goților (*Gothicum bellum*).

Arătînd progresele credinței creștine, Hieronymus (345—420 e.n.) scria și el: „Armenii și-au aruncat tolbele, hunii învață psaltirea, clima rece a Scitiei se încinge de dogoarea credinței, armata roșcată și blondă a geților înconjoară corturile bisericilor” (*...Getarum rutilus et flavus Ecclesiarum circumferat tentoria*)⁵⁹.

O altă mențiune găsim la începutul secolului al V-lea la Orosius (*Hist. adversus paganos*, I, 16, 2): *Getae illi qui nunc Gothi*⁶⁰.

În secolul al V-lea, problema gotică a trecut într-un fel pe un plan secundar față de primejdia reprezentată de năvălirile hunilor.

Abia în secolul al VI-lea întilnim alte pasaje, în care denumirea de geți este folosită cu sens anticvaric. Astfel, Marcellinus Comes, referindu-se la un eveniment din anul 529, îi numește pe slavi *geți*⁶¹. De asemenea, vorbind despre neamurile gotice („dintre toate, cele mai mari și mai vrednice de luat în seamă sînt goții vandalii, vizigoții și gepizii”), Procopius din Caesarea scrie: „Altădată li se spunea sarmați și melanhleni, iar unii îi numeau neamuri *getice*” (*De bellis*, III, 2, 1)⁶²; acest autor își dădea într-un fel seama că această denumire este generică, avînd probabil numai sens geografic („din Getia”).

Numai la Iordanes, got de origine, această confuzie este deplină, fiind preluată de la Orosius, cum însuși recunoaște⁶³; acestei confuzii îi datorăm totuși o serie de știri, între care aceea deosebit de valoroasă privitoare la succesiunea regilor daci.

Confuzia continuă a se manifesta și la alți scriitori tîrzii — ca Isidor din Sevilla (prima jumătate a secolului al VII-lea), Walafridus Strabus și Genesis (secolul al IX-lea) și Suidas (secolul al X-lea)⁶⁴.

Din prezentarea acestor izvoare, rezultă că această confuzie s-a făcut în secolul al IV-lea, cînd imperiul era confruntat cu problema gotică.

Mai exact, acest fenomen a avut loc ca urmare a luptelor din timpul lui Constantin cel Mare cu goții, după care aceștia din urmă au primit statutul de federați ai imperiului. Confuzia pare a fi

⁵⁵ *Ibidem*, p. 101.

⁵⁶ O inscripție funerară de la Motha (provincia romană Arabia) din anul 208 menționează un got ca *praepositus* al unor *gentiles* (BullÉp, 1943, 76); aceștia ar fi fost încorporați pe timpul lui Septimiu Sever, cum pare să rezulte din analiza unei știri din *Istoria romană* (79, 5—6) a lui Dio Cassius; vezi, pentru bibliografia problemei, M. P. Speidel, în *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, 8, 1977, p. 712—715 (la nota 110 se face legătura și cu știrea din biografia lui Caracalla). Nu este exclus însă ca biograful să fi făcut o confuzie cu luptele purtate de Caracalla cu carpi (de neam geto-

dac) din anul 214; vezi în această problemă Emilia Doruțiu-Bollă, SCIV, 24, 1973, 3, p. 435—441.

⁵⁷ *Fontes* ..., II, p. 169.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 167.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 187.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 188.

⁶¹ *Ibidem*, p. 367.

⁶² *Ibidem*, p. 435.

⁶³ *Ibidem*, p. 415 și urm.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 573, 575, 641, 655, 703.

cu bună știință: spre a da mai multă importanță victoriilor împăraților din dinastia constantiniană. Ca orice denumire anticvarică, ea își are originea în faptul că goții se stabiliseră în unele din ținuturile locuite altă dată de geto-daci. Tot astfel, popoarele de călăreți de stepă aveau a fi denumite scitice.

În aceeași ordine de idei, se poate găsi o explicație pentru afirmația pe care Iulian Apostatul (*Caesares*, 22) o pune în gura lui Traian (într-un discurs imaginar, pe care „cel mai bun dintre împărați” l-ar fi rostit în fața zeilor): „am nimicuit neamul geților”; afirmația decurge mai degrabă dintr-un program al imperiului secolului al IV-lea de a anihila primejdia gotică.

Din prezentarea acestor date, se poate trage și o altă concluzie importantă: geto-dacii se aflau într-un stadiu avansat de romanizare; altfel, confuzia cu goții nu ar fi fost posibilă: istoricii secolului al IV-lea, destul de buni cunoscători ai etnografiei spațiului carpato-pontic ar fi remarcat desigur deosebirea între o populație sedentară pașnică și goții în expansiune militară — popoare cu origini, limbi și facturi psihice diferite.

Dar, trebuie subliniat în încheiere, că, deși ca o confuzie, numele neamului geto-dac a continuat să persiste multe secole în scrierile istorice, favorizând fără îndoială transmiterea unor informații fără de care unele aspecte ale istoriei noastre vechi ar fi rămas mai puțin cunoscute.

Varia Daco-Romana (I—VI)

RÉSUMÉ

I. Discussion en marge du passage II, 72 des *Histoires* de Tacite; l'esclave *Geta*, tué à l'ordre de Vitellius, était probablement originaire de la région du Bas-Danube.

II. Le terme *Transdanuviani* de l'inscription de Ti. Plautius Silvanus Aelianus (CIL, XIV, 3 608 = ILS, 986) (Tibur) désignait sans doute des populations d'origines diverses; cf. CIL, X, 6 225 (= ILS, 985): l'éloge de L. Tampius Flavianus, gouverneur de la province de Pannonie en 68/69—70.

III. Dans quelques inscriptions, mises au jour dans le territoire des anciennes provinces de Macédoine (AnnÉp, 1969—1970, 583), de Panonnie (CIL, III, 11 039) et à Ostia en Italie (CIL, XV, 313), le nom de l'empereur Trajan nous paraît dans la variante *Troianus*; voir aussi: *legio II Troiana* (CIL, III 2 029 — Saloniae; 6 594 a 6 605 — Alexandria, Égypte; CIL, XIII, 6 883 — Mogontiacum; CIL, XIV, 3 626—Tibur), la tribu de l'empereur, *Papiria Troiana* (CIL, III, 6 761 = 260; Ancyra) ou même *Troianus Decius* (CIL, III, 5 752 — Noricum; AnnÉp, 1978, 365 — Hispania; CIL, VII, 1 163 = RIB, 2 263 et AnnÉp, 1966, 224 — Britannia). Cette forme s'est perpétuée dans la toponymie et le folklore de la zone danubienne.

IV. On met en évidence une mention ignorée constamment dans les contributions récentes sur l'archéologie et l'histoire des Carpes: *Laterculus Veronensis*, XIII, 33.

V. Remarques sur les similitudes d'ordre paléographique entre l'inscription chrétienne de Biertan (IVe siècle) et l'inscription céramique de Porolissum récemment publiée (N. Gudea, *Dacia*, N.S., 24, 1980, p. 255—260); à l'avis de l'auteur, l'*ex voto* chrétien de Porolissum est l'oeuvre toujours de *Zenovius*.

VI. L'analyse des données concernant la confusion entre les *Gètes* et les *Goths* dans les sources antiques.

EXPLICATION DE LA FIGURE:

Fig. 1. 1—2 inscription chrétienne de Porolissum; 3—4 *donarium* de Biertan.